

Зміст

Передмова.....	6
Тема 1. Предмет, завдання, основні категорії та актуальні проблеми методики викладання у вищій школі.....	8
1.1. Предмет та завдання методики викладання у вищій школі.....	8
1.2. Основні категорії методики викладання у вищій школі.....	9
1.2.1. Метод і прийом.....	9
1.2.2. Уміння і навички.....	9
1.2.3. Сформованість умінь не дає діяльності « застигнути в стереотипі».....	11
1.2.4. Чим свідоміший характер умінь, тим вищий їхній рівень.....	12
1.2.5. Первинні та вторинні уміння.....	12
1.2.6. Співвідношення понять знання та уміння.....	13
1.2.7. П'ять умов, при яких знання стають фундаментом умінь.....	14
1.2.8. Глибина знань.....	16
1.2.9. Про взаємозв'язок умінь та здібностей.....	17
1.2.10. Від розвитку здібностей залежить рівень сформованості умінь.....	20
1.2.11. Інтелектуальні уміння.....	20
1.2.12. Функції умінь та здібностей.....	21
1.2.13. Основні характеристики уміння.....	22
1.2.14. Актуальні проблеми методики викладання у вищій школі.....	23
Тема 2. Удосконалення змісту навчальних дисциплін в контексті методики їх викладання.....	27
2.1. Компоненти змісту освіти в контексті методики їх викладання.....	27
2.2. Дидактичні вимоги до формування змісту навчальних дисциплін.....	33
2.3. Критерії відбору змісту навчальних занять.....	34
2.4. Опора на ідеї Я. А. Коменського при організації засвоєння змісту освіти.....	38
2.5. Шляхи удосконалення змісту освіти.....	40
Тема 3. Методика підготовки та проведення лекцій у вищій школі.....	42
3.1. Лекція як організаційна форма навчання у ВНЗ, її види та функції.....	42
3.2. Підготовка викладача до лекції.....	44
3.3. Роль першої лекції з нової навчальної дисципліни.....	45
3.4. Активізація уваги студентів на лекції.....	47
3.4.1. Як зацікавити студентів на початку лекції і чому це важливо?.....	47
3.4.2. Реально діючі прийоми активізації уваги студентів на початку та в процесі лекції.....	52
3.4.3. Як ще можна викликати увагу до змісту лекції зразу ж? Що ще допомагає зробити інтригуючим та втягуючим у лекцію її початок?.....	54
3.4.4. Прийоми, які допомагають зберегти увагу студентів до змісту лекції.....	55
3.4.5. Що сказати? і Як сказати?.....	55
3.5. Ораторські вміння, що допомагають викладачу забезпечити ефективність лекції.....	56
3.5.1. Вміння викладати інформацію ясно і доступно.....	56

3.5.2. Уміння урізноманітнити зміст лекції фактами, прикладами, порівняннями, що активізують його сприйняття.....	57
3.5.3. Уміння дотримуватися логіки при викладі змісту і підводити до логічного його сприйняття.....	57
3.5.4. Вміння ефективно використовувати виразні, образні засоби та інтонаційне багатство мови.....	58
3.5.5. Уміння виявляти емоційне ставлення до повідомлюваної інформації.....	60
3.5.6. Уміння акцентувати увагу на головному, істотному.....	60
3.5.7. Уміння скорочувати фрази до “розміру” думок.....	61
3.5.8. Уміння грамотно використовувати невербальні засоби для більш точної передачі змісту, почуттів, переживань.....	62
3.5.9. Уміння використовувати елементи розумного і доречного гумору.....	63
3.5.10. Уміння викладати інформацію проблемно.....	64
3.5.11. Уміння слідкувати за викладом інформації і реакцією слухачів.....	65
3.5.12. Уміння дотримуватися почуття міри.....	66
3.5.13. Уміння ефективно застосовувати паузу як засіб комунікації.....	67
Тема 4. Методика проведення практичних занять у вищій школі.....	71
4.1. Дидактичні цілі та функції практичних занять.....	71
4.2. Використання на практичних заняттях сучасних інноваційних технологій.....	73
4.3. Чим вищий інтерес, тим вищий коефіцієнт корисної дії практичного заняття.....	79
4.3.1. Фактори, що сприяють виникненню та формуванню інтересу студентів до змісту практичних занять.....	81
4.4. Різноманітні форми завдань для практичного заняття.....	89
4.4.1. Різноманітні форми завдань для опитування студентів на практичному занятті.....	90
4.4.2. Проблемні запитання як спосіб активізації пізнавальної активності студентів на практичному занятті.....	91
4.4.3. Приклади проблемних питань з педагогіки.....	95
Тема 5. Методика розв'язання педагогічних ситуацій на практичних заняттях у вищій школі.....	99
5.1. Педагогічні ситуації як складова виховного процесу та їх різновиди.....	99
5.2. Методичні рекомендації щодо розв'язання педагогічних ситуацій.....	101
5.3. Застосування теоретичних знань з педагогіки для успішного розв'язання педагогічних ситуацій.....	104
5.4. Типові помилки та педагогічно недоцільні дії викладача в проблемній ситуації.....	108
Тема 6. Реалізація виховного потенціалу навчального процесу у вищому навчальному закладі.....	112
6.1. Чому виховання – це особлива діяльність викладача?.....	112
6.2. Чому без реалізації виховної функції навчальний процес є не повноцінним?.....	113
6.3. Як здійснювати виховний вплив у процесі викладання?.....	117
6.3.1. Чому непрямий вплив ефективніший?.....	118

6.3.2. Коротко про одну з форм опосередкованого виховного впливу.....	120
6.3.3. Як забезпечувати особистісну значущість змісту навчальних занять?.....	120
6.3.4. Як забезпечувати виникнення емоційних станів?.....	122
6.3.5. Уміння створювати ситуації, які спонукають до самоаналізу.....	123
6.3.6. Уміння підводити до самостійних висновків, не нав'язуючи їх.....	124
6.3.7. Уміння забезпечувати взаємний контакт.....	125
6.3.8. Вміння справляти позитивне враження особистісними якостями.....	125
6.3.9. Уміння психологічно налаштувати на сприйняття повідомлюваної інформації.....	127
6.4. Опора на знання з теорії та практики виховання для забезпечення ефективності виховного впливу?.....	128
6.5. Як здійснювати прихований виховний вплив?.....	132
Тема 7. Комунікативне забезпечення навчально-виховного процесу у вищій школі.....	140
7.1. Система комунікативних умінь викладача ВНЗ.....	140
7.2. Різновиди взаємного контакту.....	141
7.3. Забезпечення взаємного контакту в ситуаціях першого знайомства.....	143
7.4. Причини виникнення конфліктних ситуацій у педагогічному процесі та шляхи їх розв'язання.....	145
7.5. Особливості комунікативної поведінки в процесі спілкування.....	147
Тема 8. Професійна майстерність викладача вищого навчального закладу.....	155
8.1. Складові авторитету викладача вищого навчального закладу.....	155
8.2. Педагогічні здібності та їх роль у забезпеченні успішності навчально-виховної діяльності викладача вищого навчального закладу.....	159
8.3. Інші важливі складові педагогічної майстерності викладача.....	162
8.4. Конкурс педагогічної майстерності як засіб професійного становлення педагога.....	169
Тема 9. Самовиховання як шлях професійного самовдосконалення майбутнього спеціаліста.....	184
9.1. Від виховання до самовиховання.....	184
9.1.1. Самовиховуючий потенціал змісту.....	185
9.1.2. Спонукати до самовиховання.....	186
9.1.3. Студентські творчі проекти з самовиховання як засіб професійного самовдосконалення.....	188
9.2. Організація цільового та організаційно-діяльнісного етапу самовиховання.....	193
9.2.1. Об'єктивна самооцінка – ознака мудрості.....	194
9.2.2. Перемога над собою починається з правильно поставленої цілі.....	196
9.2.3. Фізична перемога над собою починається з перемоги моральної.....	197
9.2.4. Тактика самовдосконалення.....	198
9.3. Рушійна сила самовиховання.....	200
9.4. Умови ефективності самовиховання.....	201
Післямова.....	207
Додатки.....	209

Передмова

Більшості з нас більше запам'ятовується не те, чому нас вчать, а те, як нас вчать (Е. Севрус)

Розвиток і освіта, за переконливими словами вчителя німецьких учителів А. Дістервега, жодній людині не можуть бути дані або повідомлені ззовні. Кожний, хто бажає до них прилучитися, повинен досягти цього власною діяльністю, власними силами, власною напругою. Зовні майбутній спеціаліст може отримати тільки поштовх. Саме ця ідея пронизує зміст пропонованого посібника.

Закласти міцний фундамент умінь, що є стратегічною метою методики викладання, неможливо шляхом «прямих поставок» навіть цінних і актуальних для майбутнього викладача вищого навчального закладу знань, оскільки стати їх носієм ще не означає вміти, тобто набути відповідного досвіду діяльності. Людина прямою передачею знань ніколи не навчиться діяти. Тільки ті знання стануть способом успішних дій, які будуть не просто передані і засвоєні у формі готових висновків, а набуті шляхом власних зусиль, оскільки самі собою висновки не мають цінності без того розвитку, який до них призвів і того розвитку, до якого вони призведуть далі. Саме тому головний критерій формування змісту посібника полягав у відборі проблемних або «проблемно-евристичних» знань.

На відміну від дерективних установок, які часто сковують розумову активність і стають гальмом самостійних дій, новаторських рішень у методиці, проблемні знання дають простір для критичного ставлення до таких установок, для заперечення застарілого, для виникнення нових, оригінальних способів діяльності, тобто забезпечують можливість успішно орієнтуватись у нестандартних ситуаціях, освоювати все нові і нові проблеми, знаходити оптимальні способи їх розв'язання.

Інакше кажучи, саме проблемні знання, орієнтуючи на критичне ставлення до змісту, який подається у підручнику або ж повідомляється, формують пошуково-творчу поведінку, яка і є критерієм високорозвинених умінь. Значення їх й в тому, що разом з ними закладається прагнення до подолання стереотипів.

Проблемний характер змісту навчального посібника обумовлений ще й тим, що методику раз і назавжди «створити» неможливо і вивчити неможливо. Вона потребує постійної творчості і оновлення.

Особливість пропонованого посібника на відміну від інших посібників з методики викладання у вищій школі у тому, що при висвітленні ключових тем, зокрема традиційних та нетрадиційних форм, методів та прийомів навчання і виховання, вони не лише декларуються та характеризуються, а й обов'язково демонструються («До сих пір я вас знайомив з сутністю, а далі давайте подивимось, як це робиться»).

У посібнику чітко визначені актуальні проблеми, пов'язані з методикою викладання у вищій школі в умовах сучасного розвитку суспільства, їх причини та шляхи розв'язання. Багато уваги приділено формуванню досвіду аналізу та

розв'язання педагогічних проблем, що виникають у педагогічній діяльності викладача вищого навчального закладу; формуванню готовності до ефективного впровадження в навчальний процес традиційних та інноваційних методів навчання, виховання та контролю за навчально-пізнавальною діяльністю студентів; досвіду організації професійного самовдосконалення та самовиховання майбутнього викладача ВНЗ; формуванню умінь і навичок використання в навчально-виховному процесі вищої школи сучасних мультимедійних технологій; розвитку інтересу до викладацької діяльності, спонуканню майбутніх викладачів до педагогічної творчості.

Особливість навчального посібника – в лаконічності викладу теоретичних положень та насиченні ілюстраціями(фактами та ситуаціями з багаторічного досвіду роботи автора у вищому навчальному закладі, цитатами, афоризмами, які відображають аспекти методичної діяльності викладача, уривками з художніх творів та педагогічних фільмів).

Зміст посібника викладено в такий спосіб, щоб сприяти:

- поєднанню теорії з практикою й включенню теоретичних знань у діяльність;
- усвідомленню потреби в оволодінні теоретичними знаннями для розв'язання проблем, пов'язаних із методикою викладання у вищій школі;
- розвитку аналітичних здібностей та педагогічного мислення, створенню сприятливих умов для задіяння інтелектуальних ресурсів особистості студента;
- ознайомленню з живими зразками організації навчально-виховного процесу у вищій школі, кращим методичним досвідом педагогів-практиків.,
- спонуканню до самооцінки та особистісного і професійного самовдосконалення.

Оскільки посібник адресовано магістрам спеціальності «Педагогіка вищої школи», автор надає перевагу змісту, пов'язаному з дисциплінами психолого-педагогічного циклу.

Тема 1. Предмет, завдання, основні категорії та актуальні проблеми методики викладання у вищій школі

1.1. Предмет та завдання методики викладання у вищій школі

Особливості навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі потребують від викладача єдності педагогічних знань та педагогічної дії. Основна ціль методичної підготовки – не самі собою теоретичні знання, а знання як інструмент побудови ефективної педагогічної взаємодії в різноманітних умовах, які постійно змінюються.

Теорія « озброює спеціаліста надзвичайно потужним та ефективним знаряддям пізнання, виступаючи в сучасних умовах фактично в якості найбільш ефективного інтелектуального інструмента вирішення протиріч, що постійно виникають на практиці. Долаючи їх, теорія розвивається і стає здатною до вирішення більш глибоких протиріч» (3, с.73).

Одне із найважливіших завдань методики викладання у вищій школі – спрямування надбань теорії у практичне русло.

А. Дістервег у статті «Про учительську освіту» акцентував увагу на тому, що викладач має разом із теорією передавати і ті способи, якими майбутні педагоги будуть викладати, і це буде сприяти не лише засвоєнню навчального матеріалу, а й правильних методів його викладання. Це вимагає від усіх викладачів, наголошував він, стати практичнішими у своїй діяльності.

При вивченні зі студентами методів та прийомів навчання і виховання важливо не лише декларувати їх, а обов'язково демонструвати. Тому вони мають бути в арсеналі професійної діяльності самого викладача («до сих пір я вам говорив, а зараз покажу, як це робиться»). Лише тоді буде усвідомлюватись їх значущість, практична необхідність, їх сила впливу.

Педагог-новатор М. П. Щетінін говорив про методику як про науку, яку раз і назавжди «створити» неможливо і вивчити неможливо. Вона потребує постійної творчості. Успіх сьогодні не гарантує успіху на завтра, оскільки завтра – нове випробовування.

Однак найвищий рівень методичної майстерності педагога настає тоді, коли методика зникає в його особистості і коли з цієї особистості з'являється кожного разу абсолютно самостійно той прийом, який потрібен у даному випадку. Такий педагог уже створює методику, а не керується нею; він вже досяг її джерела – глибоко усвідомленої педагогічної ідеї.

Предметом навчальної дисципліни «Методика викладання у вищій школі» є вивчення основ методики викладання навчальних дисциплін у системі вищої педагогічної освіти.

Завдання методики викладання у вищій школі:

- визначення актуальних проблем, пов'язаних з методикою викладання у вищій школі в умовах сучасного розвитку суспільства та шляхів розв'язання;
- формування досвіду аналізу та розв'язання педагогічних проблем, що виникають у педагогічній діяльності викладача вищого навчального закладу;

- відбір і систематизація форм, методів і прийомів організації навчально-виховної діяльності у вищому навчальному закладі;
- вивчення та впровадження в педагогічний процес вищої школи передового педагогічного досвіду;
- формування у майбутніх викладачів вищих навчальних закладів готовності до ефективного впровадження в навчальний процес традиційних та інноваційних методів навчання, виховання та контролю за навчально-пізнавальною діяльністю студентів, методів та прийомів ефективно організації самостійної роботи студентів, досвіду організації професійного самовдосконалення та самовиховання майбутнього викладача ВНЗ;
- формування умінь та навичок використання у навчально-виховному процесі вищої школи сучасних мультимедійних технологій;
- формування професійно-педагогічної спрямованості особистості викладача вищого навчального закладу;
- розвиток педагогічного мислення та професійної самосвідомості викладача вищого навчального закладу;
- формування інтересу до викладацької діяльності, спонукання майбутніх викладачів до педагогічної творчості;
- розробка методичних рекомендацій щодо ефективної організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

1.2. Основні категорії методики викладання у вищій школі

1.2.1. Метод і прийом

Я. А. Коменський писав: «... яка користь від того, що ми губимся серед різних поглядів про речі, коли питання ставиться про знання речей, якими вони є насправді».

Оскільки сутність понять *метод* та *прийом* достатньо повно розкриті у підручниках та посібниках з загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, лише нагадаємо, що *метод* – це спосіб досягнення мети, або шлях до мети. З огляду на те, що навчання – двостороння діяльність, *метод навчання* – це спосіб взаємопов'язаної діяльності викладача та студентів, спрямований на засвоєння знань, формування умінь і навичок, розвиток професійних та інтелектуальних здібностей студентів як майбутніх спеціалістів. *Прийом* – це окремий компонент методу, який підсилює його ефективність, тобто підсилювач методу.

У зв'язку з тим, що методика викладання спрямована щонайперше на засвоєння знань як керівних принципів ефективної організації навчально-виховного процесу, умінь, навичок та здібностей, що забезпечують його успішність, розкриємо сутність цих основних категорій в контексті створення умов для їх ефективного формування.

1.2.2. Уміння і навички

Проблема формування будь-яких практичних умінь, зокрема професійних умінь викладача вищої школи, вимагає, перш за все, чіткого з'ясування суті поняття в м і н н я , здавалось би, вже достатньо дослідженого і зрозумілого, яке чи не найчастіше вживається нами у професійній діяльності та повсякденному житті.

Теоретичне осмислення цієї проблеми ставить її в залежність від розв'язання проміжних проблем, пов'язаних з нечітким розмежуванням у теорії, зокрема і в педагогічній, умінь та навичок, умінь та здібностей, а також відсутністю чіткого теоретичного обґрунтування логіки взаємозв'язку вмінь та знань. Це стає перешкодою їхнього успішного формування на практиці. Звідси випливає необхідність комплексного аналізу названих понять в їх взаємозалежності, можливого з позицій структури особистості, тобто того цілого, якому вони належать і компонентами якого виступають. В нагромадженому наукою досвіді дослідження вмінь та навичок не існує спільної думки щодо сутності і структури названих понять. Їх нечітке розмежування в теорії знижує ефективність формування вмінь на практиці, спрощуючи нерідко цей процес до передачі знань та їх відпрацювання на основі певної системи дій.

Використовуючись в одному словосполученні «знання, вміння, навички», останні два поняття найчастіше зливаються в одне. Підмінюючи їх, ми таким чином розмиваємо поняття «вміння» і спрямовуємо його формування в рамки того шляху, по якому здійснюється формування навичок. Пошук особливого шляху формування вміння, адекватного його сутності, вимагає їх чіткого розмежування.

Головні відмінності між цими поняттями в свій час досліджував К. К. Платонов, який бачив їх в тому, що вміння випереджається і супроводжується процесом мислення. Воно може проявлятися «так і інакше», однак повторюється досить рідко, оскільки постійно змінюються ті умови, в яких воно реалізується і в яких «так» (звична на основі минулого досвіду дія) не спрацьовує і не призводить до успішного результату.

Навичці ж передують, відпрацьоване на основі багаторазового повторення, «розпорядження» виконувати ту чи іншу дію «тільки так, а не інакше», тобто вона забезпечує стереотипну автоматизовану дію, яка протікає в колі подібних ситуацій (15, с.102).

Що стосується навички, то в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях не існує розбіжностей щодо цього поняття. Це зумовлено її простою та однорідною психологічною будовою, з одного боку, а з другого, – проявом в більш-менш постійних, стабільних ситуаціях. Розбіжності щодо визначення поняття «вміння» виникають тому, що не існує спільної думки, чи вважати вміння первинними стосовно навички, чи навпаки.

Деякі вчені (Т. А. Ільїна, П. А. Рудик, Н. Д. Левітов та ін.) вважають, що вміння – це перехідна сходинка до навички, тобто незавершена навичка, а людина, яка оволоділа вміннями, знаходиться на нижчому етапі розвитку, у порівнянні з людиною, яка оволоділа навичками.

Ці судження дозволяють зробити висновок про те, що в результаті тренування вміння автоматизуються і стають навичками. А це наводить на ще один висновок: вивести особистість на вищий рівень діяльності, успішно оволодіти нею – означає сформувати навички.